“TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI”

Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani
2—son texnikumi tarix fani o‘qituvchisi
Imomnazarov Ilg‘orjon Imomnazar o‘g‘li

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Turkistonda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakati, uning tarixiy sharoitlari, g‘oyaviy asoslari, asosiy vakillari va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Jadidchilik harakati milliy uyg‘onish, ta’lim islohoti va ijtimoiy-siyosiy yangilanish jarayonlarining muhim bosqichi sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda jadidlarning ma’rifatparvarlik faoliyati, yangi usul maktablari, matbuot faoliyati hamda ularning Turkiston jamiyatiga ko‘rsatgan ta’siri yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, Turkiston, ma’rifat, islohot, yangi usul maktablari, milliy uyg‘onish, Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Cho‘lpon, matbuot.*

Turkiston tarixida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar milliy uyg‘onish harakatlarining shakllanishiga zamin yaratdi. Ana shunday harakatlardan eng muhimi jadidchilik bo‘lib, u musulmon jamiyatini modernizatsiya qilish, ta’lim tizimini isloh etish va milliy ongni uyg‘otishga qaratilgan edi.

Jadidchilik harakati “usuli jadid” (yangi usul) maktablarini tashkil etish orqali an’anaviy ta’lim tizimini yangilash g‘oyasini ilgari surdi. Bu harakat nafaqat ta’lim sohasida, balki madaniyat, adabiyot, matbuot va siyosiy fikr rivojida ham muhim rol o‘ynadi. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati sharoitida Turkiston jamiyati ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan orqada qolgan edi. Jadidlar esa bu holatni o‘zgartirish uchun ilm-fan va ma’rifatni asosiy vosita sifatida ko‘rdilar.

Ushbu tadqiqot tarixiy manbalarni tahlil qilish, qiyosiy tarixiy metod, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish va tizimli yondashuv asosida amalga oshirildi. Jadidchilik harakatiga oid tarixiy hujjatlar, gazeta va jurnallar, jadid ma’rifatchilarining asarlari hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar o‘rganildi. Shuningdek, jadidchilik

harakatining ijtimoiy, madaniy va siyosiy jihatlari tahlil qilinib, uning Turkiston jamiyatidagi o‘rni va ta’siri baholandi.

Jadidchilik harakati bir nechta tarixiy omillar natijasida shakllandi. Avvalo Turkiston jamiyatining iqtisodiy jihatdan orqada qolishi mustamlaka siyosati ta’siri ostida rivojlanishning sekinlashuvi va ilm-fan taraqqiyotidan ortda qolish asosiy sabablar bo‘ldi.

Ikkinchi muhim omil ta’lim tizimining eskirganligi edi. Eski maktab va madrasalarda o‘qitish usuli faqat yodlashga asoslangan bo‘lib zamonaviy bilimlarni shakllantirish imkonini bermas edi.

Uchinchi omil Yevropa va Rossiya orqali kirib kelgan yangi ilmiy va madaniy g‘oyalarning mahalliy ziyolilar ongiga ta’siri bo‘ldi.

Jadidlar jamiyatni isloh qilishda ilm-fan va ma’rifatni asosiy kuch deb bildilar Ularning asosiy g‘oyalari quyidagilardan iborat edi.

ilm-fanni rivojlantirish va savodsizlikni tugatish;

yangi usul maktablarini tashkil etish;

milliy til va madaniyatni asrash;

ayollar ta’limini rivojlantirish;

jamiyatda ma’rifat va adolatni targ‘ib qilish;

milliy ong va o‘zlikni shakllantirish;

Jadidlar fikricha har bir millatning taraqqiyoti uning ma’rifat darajasi bilan belgilanadi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy Turkistonda jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri bo‘lib ta’lim matbuot va teatr rivojiga katta hissa qo‘shgan uning “Padarkush” asari milliy teatrning boshlanishiga asos bo‘lgan. Abdulla Avloniy pedagog va ma’rifatparvar sifatida yangi usul maktablari uchun darsliklar yaratgan uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan. Abdurauf Fitrat jadidchilik mafkurasining nazariy asoschilaridan biri bo‘lib milliy uyg‘onish g‘oyalarini ilmiy va adabiy asarlar orqali targ‘ib qilgan.

Cho‘lpon o‘z ijodida milliy ozodlik erkinlik va insoniylik g‘oyalarini ifodalagan uning asarlari jadidchilik ruhini aks ettiradi.

Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablari ta’lim tizimida tub burilish yasadi bu maktablarda o‘qish va yozish tez o‘rgatildi matematika geografiya va tabiiy fanlar kiritildi zamonaviy darsliklar ishlatildi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash rivojlantirildi. Bu tizim keyinchalik zamonaviy ta’limning shakllanishiga asos bo‘ldi.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston hududida vujudga kelgan ijtimoiy-ma’rifiy harakat hisoblanadi. Bu harakat Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi sharoitida shakllandi. O‘sha davrda Turkiston jamiyati iqtisodiy, madaniy va ilmiy jihatdan orqada qolgan edi. Jadidlar jamiyatdagi qoloqlikning asosiy sababini savodsizlik va eski ta’lim tizimida deb bildilar. Shu sababli ular ta’lim tizimini isloh qilishni eng muhim vazifa sifatida belgiladilar. “Yangi usul” maktablari aynan shu ehtiyoj natijasida tashkil etildi.

Jadidlar matbuotni jamiyatni uyg‘otuvchi asosiy vosita deb hisobladilar. Gazeta va jurnallar orqali yangi g‘oyalar keng ommaga yetkazildi. “Taraqqiy”, “Sadoi Turkiston”, “Hurriyat” va “Oyina” kabi nashrlar jadidchilik g‘oyalarini targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynadi. Bu nashrlar orqali jamiyatdagi muammolar ochiq muhokama qilindi. Matbuot xalqning siyosiy va madaniy ongini oshirishga xizmat qildi.

Jadidchilik harakati adabiyot va teatr rivojiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Teatr xalqni tarbiyalash va ma’rifat berish vositasi sifatida qaraldi. Jadid adiblari o‘z asarlarida jaholat, savodsizlik va adolatsizlikni tanqid qildilar. Ularning ijodi milliy uyg‘onish ruhini kuchaytirdi. Jadidchilik harakati Turkiston jamiyatida chuqur o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Bu harakat milliy uyg‘onish jarayonini tezlashtirdi. U zamonaviy ta’lim tizimining shakllanishiga asos bo‘ldi. Shuningdek, milliy adabiyot va matbuot rivojiga katta hissa qo‘shdi. Jadidchilik jamiyatda erkin fikrlash va ilmga intilish madaniyatini shakllantirdi.

Turkistonda jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan eng muhim ma’rifiy va ijtimoiy-siyosiy harakatlardan biri hisoblanadi. Ushbu harakat mustamlakachilik sharoitida jamiyatning ilmiy, madaniy va ma’naviy jihatdan orqada qolgan muammolarini bartaraf etishga qaratilgan bo‘lib, xalqni jaholatdan ma’rifat sari yetaklashni asosiy maqsad qilib qo‘ygan. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan ta’lim islohoti g‘oyalari, xususan “yangi usul” maktablarining joriy etilishi, zamonaviy fanlarning o‘qitilishi hamda darsliklar yaratish jarayoni Turkiston jamiyatida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Bu islohotlar natijasida savodxonlik darajasi oshdi, yoshlar orasida ilmga qiziqish kuchaydi va zamonaviy tafakkur shakllana boshladi.

Shuningdek, jadidchilik harakati matbuot, adabiyot va teatr rivojiga ham kuchli turtki berdi. Gazeta va jurnallar orqali ilg‘or g‘oyalar keng ommaga yetkazildi, jamiyatdagi muammolar ochiq muhokama qilindi va milliy ong shakllandi. Jadid adiblari va ma’rifatparvarlari o‘z asarlari orqali milliy uyg‘onish, erkinlik va taraqqiyot g‘oyalarini targ‘ib qildilar. Umuman olganda, jadidchilik harakati Turkiston tarixida milliy uyg‘onish jarayonining asosiy poydevorini yaratdi. U jamiyatni zamonaviy rivojlanish yo‘liga olib chiqishda muhim rol o‘ynadi va bugungi kunda ham uning g‘oyaviy merosi ta’lim, madaniyat va milliy taraqqiyot uchun dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. *Karimov I A Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch Toshkent Ma’naviyat 2008*
2. *Mirziyoyev Sh M Yangi O‘zbekiston strategiyasi Toshkent O‘zbekiston 2021*
3. *O‘zbekiston Respublikasi Davlat tili haqida Qonun Toshkent 2020*
4. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ma’naviy-ma’rifiy islohotlarga oid farmon va qarorlari Toshkent 2019 2023*
5. *Behbudiy M Padarkush drama asari Toshkent turli nashrlar*
6. *Avloniy A Turkiy guliston yoxud axloq Toshkent O‘qituvchi 2010*
7. *Fitrat A Tanlangan asarlar Toshkent Ma’naviyat 2006*
8. *Cho‘lpon Tanlangan asarlar Toshkent Sharq 2000*

9. *Abdulla Qodiriy O‘tgan kunlar Toshkent Sharq 1992*

10. *O‘zbekiston tarixi darsliklari umumiy o‘rta ta’lim uchun Toshkent 2018*

11. *Istoriya Uzbekistana i Centralnoy Azii O‘quv qo‘llanma Moskva 2015*

12. *Adeeb Khalid The Politics of Muslim Cultural Reform in Central Asia Stanford University Press 1998*

13. *Edward A Allworth The Modern Uzbeks Stanford University Press 1990*

14. *Hélène Carrère d’Encausse Islam and the Russian Empire Central Asia 1988*

15. *UNESCO reports on cultural heritage and education Paris 2020 2023*